

ایران زمین

روزگار باستان

عَسْكَرِ بِهْرَامِي

فرهنگ معاصر

ایران زمین

روزگار باستان

عسکر بهرامی

فرهنگ معاصر
انتشارات

تهران، خیابان طالقانی غربی، خیابان فریمان، شماره ۲۸، کد پستی: ۱۴۱۶۸۶۴۱۸۲
تلفن: ۰۶۹۵۴۶۳۲-۵؛ واحد فروش: ۰۶۹۷۳۵۲؛ فکس: ۰۶۴۱۷۰۱۸

Email: farhangmoaserpub@gmail.com Website: www.farhangmoaser.com

ایران زمین

روزگار باستان

عسکر بهرامی

طراحی گرافیک: پیام حسینی شکرانی

ناظرچاپ: سیاوش موسایی

چاپ اول: ۱۳۹۹ / تیرماه: ۱۰۰ نسخه

کلیه حقوق این اثر متعلق به « مؤسسه فرهنگ معاصر » است و هر نوع استفاده بازرگانی از این اثر اعم از زیراکس، بازنویسی، ضبط کامپیوتري به صورت های مختلف از قبیل Online و یا تکثیر به هر صورت دیگر، کلاً و جزئاً قابل تعقیب قانونی است.

فهرستنوبیسی پیش از انتشار

سرشناسه:	بهرامی، عسکر، - ۱۳۴۶
عنوان و نام پدیدآور:	ایران زمین: روزگار باستان/عسکر بهرامی.
مشخصات نشر:	تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری:	۶۶۶ ص: مصور، نقشه.
وضیعت فهرستنوبیسی:	فیبا
عنوان دیگر:	روزگار باستان.
موضوع:	ایران -- تاریخ
موضوع:	Iran -- History
ردیبلندی کنگره:	DSR ۱۰۹
ردیبلندی دیویسی:	۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی:	۶۱۱۸۱۴۶
وضعيت رکورد:	فیبا

ایران زمین

روزگار باستان

یادداشت نویسنده

درباره تاریخ ایران در دوره باستان، یعنی تا ورود اسلام، کتابهای بسیاری به زبانهای مختلف نوشته و منتشر کردند. علاوه بر آثار فارسی‌زبان، شماری از آثار غیرفارسی را هم مترجمانی به فارسی برگردانده‌اند و بدین ترتیب مجموعه‌ای پرشمار در دسترس خواننده فارسی‌زبان وجود دارد. مجموعه‌این آثار را با توجه به مخاطب می‌توان در دو گروه کلی جای داد: یکی آثاری با زبان تخصصی و بحثهای فنی، و دیگری نوشت‌هایی برای مخاطبان غیرمتخصص و اغلب با زبانی ساده. با این حال، ویژگی عمده تقریباً همگی این آثار آن است که هر یک به موضوعی خاص یا دوره‌ای از این تاریخ می‌پردازد و کتابی جامع که تصویری کلی از جنبه‌های مختلف تاریخ ایران در دوره باستان، و نه فقط تاریخ سیاسی، به دست دهد، وجود ندارد؛ گو اینکه گستردگی این دوره زمانی، رویدادهای گوناگون، و تنوع موضوعات، چنان است که هیچ نویسنده‌ای نمی‌تواند مدعی تألیف چنین اثری و گنجاندن همه موضوعات در یک کتاب شود. با این همه به مصادق «آب دریا را اگر نتوان کشید...» می‌توان با گزینش برخی موضوعات مهم و نگارش آنها به زبانی ساده، تشنگی خواننده به دانستن درباره ایران باستان را تا اندازه‌ای برطرف ساخت.

این کتاب در واقع با این رویکرد و در پاسخ به چنین نیازی، برای خواننده غیرمتخصص نوشته شده است. کتاب در چهار بخش و یک پیوست تدوین شده است. پس از کلیاتی درباره سپیده‌مان زندگی در

ایران زمین، گزارشی از تاریخ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، و فرهنگی ایران و مردمانش آمده، و در آن، کوشش شده است تا مهمترین مباحث تاریخ ایران، هر یک در فصلی کوتاه یا نسبتاً کوتاه، به زبانی تا جای ممکن ساده، برای خواننده غیرمتخصص بیان شود.

اندیشه نگارش چنین کتابی، پیشنهاد آقای داود موسایی، مدیر فرهیخته انتشارات فرهنگ معاصر بود که با یاری همکارانشان، به ویژه آقای کیخسرو شاپوری و پیام حسینی شکرابی، برای تدوین و آماده‌سازی هرچه بهتر این اثر، از هیچ کوششی دریغ نورزیدند. دوست ارجمند جناب آقای دکتر روزبه زرین‌کوب، به خواهش نگارنده، بخش یکم را خواندند و پیشنهادهایی ارزشمند برای اصلاح آن دادند. سرانجام از استاد گرانمایه سرکار خانم دکتر ژاله آموزگار و جناب آقای دکتر مهدی سالاری نسب باید یاد کرد که سراسر متن را خواندند و نکاتی مهم برای بهتر شدن اثر مطرح کردند. با این همه کاستیهای کار همچنان متوجه نگارنده است. یادکرد زحمات و سپاسگزاری از همه این بزرگواران، کمترین وظيفة نگارنده است.

عسکر بهرامی

زمستان ۱۳۹۹

فهرست

۱	بخش یکم: کلیات
۳	مقدمه
۹	سرزمین ایران
۱۰	زمین‌شناسی فلات ایران
۱۳	آب و هوا
۱۵	منابع آبی
۱۵	زندگی گیاهی و جانوری
۱۸	عصر سنگ: پیدایش انسان در ایران
۲۳	نخستین دهکده‌ها
۲۵	شكل‌گیری حکومت
۲۹	آغاز شهرنشینی
۳۲	درآمدن آریاییان
۳۸	برای مطالعه بیشتر
۳۹	بخش دوم: تاریخ سیاسی
۴۳	نخستین اقوام و حکومتها
۴۵	مازنیان
۴۶	لولوبیان
۴۸	گوتیان

۵۱	کاسیان
۵۵	ایلامیان
۶۲	برای مطالعه بیشتر
۶۳	مادیها
۷۲	برای مطالعه بیشتر
۷۳	هخامنشیان
۷۴	کورش
۷۸	كمبوجیه
۸۰	داریوش یکم
۸۵	خشیارشا
۸۷	اردشیر یکم
۸۸	از داریوش دوم تا اردشیر سوم
۹۰	داریوش سوم، واپسین شاه هخامنشی
۹۷	برای مطالعه بیشتر
۱۰۱	حکومت بیگانگان
۱۰۱	اسکندر
۱۰۴	سلوکیان
۱۱۲	برای مطالعه بیشتر
۱۱۳	اشکانیان
۱۱۵	از مهرداد یکم تا اردوان یکم
۱۱۷	از مهرداد دوم تا فرداد سوم

- ۱۲۱ از مهرداد سوم تا آرد دوم
 ۱۲۳ از فرهاد چهارم تا اردوان دوم
 ۱۲۷ از وردان تا بلاش یکم
 ۱۲۹ از پاکر تا بلاش پنجم
 ۱۳۱ از بلاش ششم تا پایان کار اشکانیان
 ۱۳۶ برای مطالعه بیشتر

ساسانیان

- ۱۳۷ اردشیر یکم، بنیانگذار سلسله ساسانیان
 ۱۳۸ شاپور یکم
 ۱۴۱ از هرمزد یکم تا هرمزد دوم
 ۱۴۴ شاپور دوم
 ۱۴۸ از یزدگرد یکم تا یزدگرد دوم
 ۱۵۱ از پیروز تا کواد
 ۱۵۳ خسرو انشیروان
 ۱۵۵ خسرو پرویز
 ۱۵۷ واپسین شاهان ساسانی
 ۱۶۶ برای مطالعه بیشتر

حکومت، دربار، سازمان اداری

- ۱۶۹ آغاز حکومت در فلات ایران
 ۱۷۰ حکومت در ایلام
 ۱۷۲ حکومت شاهنشاهی
 ۱۷۴ پایتختها و اقامتگاههای سلطنتی
 ۱۷۸ شاه و دربار

۱۸۵	تاجگذاری
۱۸۸	درباریان
۱۹۲	خاندانها
۱۹۳	زنان درباری
۱۹۶	برای مطالعه بیشتر
۱۹۹	سپاه و جنگ
۱۹۹	مادیها
۲۰۰	هخامنشیان
۲۰۷	سلوکیان
۲۰۸	اشکانیان
۲۱۰	ساسانیان
۲۱۶	برای مطالعه بیشتر
۲۱۷	گاهنگاشت مهمترین رویدادهای تاریخ ایران باستان
۲۲۳	بخش سوم: تاریخ اجتماعی و اقتصادی
۲۲۵	زندگی اجتماعی
۲۲۵	غارنشینی
۲۲۶	نخستین روستاهای
۲۴۰	نخستین آثار طبقات اجتماعی
۲۴۱	ساختار اجتماعی
۲۴۷	برای مطالعه بیشتر
۲۴۹	راه و ارتباطات

۲۵۰	شبکه‌های ارتباطی
۲۵۴	راه ابریشم
۲۵۷	راههای آبی و دریانوردی
۲۵۹	پل‌سازی
۲۶۰	وسایل نقلیه
۲۶۴	برای مطالعه بیشتر
۲۶۶	بازرگانی
۲۷۴	برای مطالعه بیشتر
۲۷۵	کشاورزی و دامداری
۲۷۵	پیش از تاریخ
۲۸۰	دوره تاریخی
۲۸۴	آبرسانی و آبیاری
۲۸۹	برای مطالعه بیشتر
۲۹۲	دارایی و امور مالی
۲۹۲	خارج و مالیات
۳۰۰	بنگاههای مالی و اقتصادی
۳۰۳	برای مطالعه بیشتر
۳۰۶	سکه
۳۰۹	دوره هخامنشی
۳۱۲	دوره سلوکی
۳۱۴	دوره اشکانی

۳۱۹	دوره ساسانی
۳۲۲	حکومتهای محلی
۳۲۳	چگونگی سکه زدن
۳۲۴	برای مطالعه بیشتر
۳۲۵	یکانهای اندازه‌گیری و دستمزدها
۳۲۵	یکانهای اندازه‌گیری
۳۲۹	دستمزد
۳۳۲	برای مطالعه بیشتر
۳۳۳	خانواده
۳۳۴	زنashوبی
۳۳۷	فرزند، نامگذاری، آموزش و پرورش
۳۴۱	برای مطالعه بیشتر
۳۴۴	قانون
۳۴۴	دادگاه و رویه قضایی
۳۵۱	ارث و حقوق
۳۵۸	برای مطالعه بیشتر
۳۶۱	مرگ و آیینهای آن
۳۶۱	سننهای کهن
۳۶۷	مرگ در سنت زردهشتی
۳۶۹	سوگواری
۳۷۱	برای مطالعه بیشتر

۳۷۳	پوشش و آرایش
۳۷۳	نخستین ساکنان فلات ایران
۳۷۶	مادیها
۳۸۰	هخامنشیان
۳۸۵	سلوکیان
۳۸۵	اشکانیان
۳۸۹	ساسانیان
۳۹۸	برای مطالعه بیشتر
۴۰۱	خوراک و نوشیدنی
۴۰۸	برای مطالعه بیشتر
۴۱۱	بخش چهارم: تاریخ فرهنگی
۴۱۳	تاریخ اساطیری ایران
۴۱۴	خداینامه، روایتی از تاریخ اساطیری و ایران باستان
۴۱۵	آفرینش
۴۱۵	دو گوهر و اصل نیک و بد
۴۱۶	امشاپسندان
۴۱۸	دیگر ایزدان و دیوان
۴۲۰	آفرینش گیتی
۴۲۲	تازش اهریمن
۴۲۴	آفرینش انسان
۴۲۵	پیشدادیان
۴۲۸	هزاره ضحاک

۴۳۰	عصر پهلوانی
۴۳۲	کیانیان
۴۳۳	رستم
۴۳۵	رستم و سهراب
۴۳۶	سیاوش و کیخسرو
۴۳۹	پایان عصر پهلوانی
۴۴۲	زردشت و دین او
۴۴۴	سوشیانتها و پایان جهان
۴۴۶	سرنوشت روان و پایان جهان
۴۴۸	برای مطالعه بیشتر
۴۴۹	دین
۴۴۹	دین ایلامیان
۴۵۱	دین مادیها
۴۵۲	مهرپرستی
۴۵۴	دین آریاییان
۴۵۷	دین در دوره هخامنشی
۴۶۰	دین در دوره‌های سلوکی و اشکانی
۴۶۴	دین در دوره ساسانی
۴۶۸	مانی
۴۷۰	مسیحیت
۴۷۱	تدوین اوستا
۴۷۲	مزدک
۴۷۴	آیین رُوانی
۴۷۵	دینمردان

۴۷۶	آتشکده
۴۷۹	برای مطالعه بیشتر
۴۸۳	زبان و ادبیات
۴۸۴	زبانهای ایرانی باستان
۴۹۷	زبانهای ایرانی میانه
۴۹۷	ایرانی میانه غربی
۵۰۹	ایرانی میانه شرقی
۵۲۰	زبان ایلامی
۵۲۲	برای مطالعه بیشتر
۵۲۳	دانش
۵۲۴	گیاه‌شناسی
۵۲۵	کالبدشناسی
۵۲۶	اخترشناسی
۵۲۸	جغرافیا
۵۲۹	تاریخ
۵۳۰	آیین‌نامه
۵۳۲	برای مطالعه بیشتر
۵۳۳	بهداشت و پزشکی
۵۴۰	برای مطالعه بیشتر
۵۴۳	هنر
۵۴۴	ایلامیان

۵۴۸	دیگر اقوام فلات ایران
۵۵۱	مادیها
۵۵۳	هخامنشیان
۵۵۷	سلوکیان
۵۵۸	اشکانیان
۵۶۲	الوماییان
۵۶۳	ساسانیان
۵۶۸	برای مطالعه بیشتر
۵۶۹	گاهشماری و جشن
۵۷۰	گاهشماری ایرانی
۵۷۱	گاهشماری زردشتی
۵۷۴	نامگذاری ماه و روز
۵۷۵	گاهانبارها
۵۷۷	نوروز
۵۸۱	مهرگان
۵۸۳	تیرگان
۵۸۴	بهمنگان
۵۸۵	یلدا یا شب یلدا
۵۸۵	سده
۵۸۷	برای مطالعه بیشتر
۵۹۱	پیوست: معرفی و بررسی منابع و مأخذ
۶۰۹	كتابنامه
۶۱۷	نمایه

بخش يكم

كلیات

مقدمه

سرزمینی که امروزه ایران نام دارد، کما بیش شبیه یک لوزی یا ذوزنقه با وسعتی حدود یک میلیون و ششصد هزار کیلومتر مربع است. این سرزمین کانون یکی از کهنترین تمدن‌های بشری بوده و در طول تاریخ چند هزار سال‌اش تحولات و رویدادهای بسیاری به خود دیده است؛ رویدادها و تحولاتی که گاه پهنه آن را به چند برابر این گستره رسانده و تأثیر فرهنگ و تمدن آن را به سرزمینهایی بس دورتر از این حوزه هم کشانده‌اند. منش و رفتار و آداب زندگی ساکنان این سرزمین و نیز ویژگیهای جغرافیایی آن – که ایشان را در برخورد مدام با فرهنگها و تمدن‌های دیگر قرار می‌داد – در طول این چند هزار سال، هویت واحدی به نام ایران را شکل بخشید که دستاوردهای مادی و فکری پرشمار مؤثری همراه آن شد. ویژگی بارز این سرزمین و مردمانش چنان بود که پدیدهای فرهنگی یا تمدنی را از دیگران می‌گرفت و، پس از اعمال تغییراتی، به پدیده‌ای نو و خاص خود بدل می‌ساخت و بار دیگر به همان سرزمینها یا سرزمینهای دیگر می‌فرستاد و بر آنها تأثیر می‌نمهد.

اینکه این کانون فرهنگی و تمدنی چگونه در این پهنه از زمین شکل گرفت و چه فراز و نشیبه‌ایی به خود دید، موضوعی است که از همان روزگار باستان توجه بسیاری را برانگیخت و تا به امروز در باب جنبه‌های مختلف آن، صدها کتاب و هزاران مقاله علمی و پژوهشی نوشته‌اند؛ این پژوهشها بسیاری از زوایای تاریک این تاریخ را روشن ساخته‌اند. با این حال، همانند هر موضوع علمی دیگر، با گشوده شدن هر روزنۀ تازه‌ای به

این تاریخ، دهها و صدها پرسش و موضوع ناشناخته دیگر مطرح شده است. بر پایه این زوایای نوگشوده، بهویژه در چند سده گذشته، کتابهای تاریخی متعددی نوشته‌اند که دست‌کم یک ویزگی مشترک اغلب آنها این است که با نظر علمی، ولا جرم خشک، به همراه ارجاعهای مکرر به منابع و پژوهش‌های دست اول، نوشته شده‌اند که چندان قابل استفاده خوانندگان غیرمتخصص نیستند. دیگر اینکه بیشتر این آثار، بهویژه کتابهای تاریخی مربوط به دوره باستان، یعنی پیش از ورود اسلام به ایران — که بنابر سنتی تثبیت شده، تاریخ ایران معمولاً در این دو دوره معرفی می‌شود — پیش و پیش از هر چیز، به تاریخ سیاسی این سرزمین پرداخته‌اند و غالباً اشاره‌های آنها به موضوعات و دستاوردهای اجتماعی و فرهنگی، در لابلای رویدادهای سیاسی، ولا جرم به گونه‌ای جنبی، بوده است. این نگاه سیاسی به تاریخ کمابیش در مورد تاریخ دوره اسلامی نیز دیده می‌شود. با این همه درباره دوره باستان، دست‌کم یکی از دلایل اتخاذ این رویکرد، آن است که منابع موجود برای بازنویسی تاریخ این دوره عمدتاً گزارش‌های سیاسی، و نوشه‌های دینی هستند، و تاریخ اجتماعی و فرهنگی را می‌باید با جستجوی بیشتر و از لابلای همان گزارشها و تفسیر دیگر آثار بازمانده از آن دوران بازجست.

در تهیه کتاب حاضر که برای خوانندگان غیرمتخصص نوشته شده، کوشش برآن بوده است تا با پرهیز از پیچیدگیها و دشوارگوییهای کتابهای پژوهشی، گزارشی ساده و در عین حال دقیق، علمی و مستند، از سیر تاریخ و انواع تحولات آن در دسترس قرار گیرد؛ از این رو موضوعات اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی هم، به اندازه رویدادهای سیاسی و بلکه بیش از آنها مطرح شده‌اند. در هر مبحث یک موضوع مستقل اغلب به اختصار بیان، و در پایان آن نیز منابعی برای مطالعه بیشتر معرفی شده است. ضمناً علاوه بر کتابنامه کامل منابع در پایان کتاب، گزارشی اجمالی در معرفی منابع شناخت تاریخ و فرهنگ ایران در دوره باستان نیز به صورت پیوستی آمده است.

کتاب به گستره زمانی و موضوعی نسبتاً وسیعی پرداخته است که چه بسا هر خواننده‌ای نیازمند یا علاقمند به خواندن همه آن — دست کم به ترتیبی که در کتاب آمده — نباشد؛ از این رو و نیز برای استفاده هر چه بیشتر خواننده، گاه مطالبی را جز زیر عنوان اصلی، در جایی دیگر هم به اختصار آورده یا بدان اشاره کرده‌ایم و در بسیاری موارد، برای آگاهی بیشتر، به مباحث دیگر ارجاع داده‌ایم.

یکی از ویژگیهای آثار این چنینی فراوانی نامها و اصطلاحات خاصی است که خواننده ممکن است در خواندن و شناخت آنها دچار مشکل شود. از این‌رو، علاوه بر بهکارگیری اعراب در متن، صورت لاتینی نامها و اصطلاحات بیگانه و کهن نیز در نمایه آمده است.